

с основом уз коју се везују, а уједно је указано и на њихову продуктивност и значење на деривационом плану.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: придеви са значењем људских особина, говори сврљишког краја, творбена анализа.

Творба речи призренско-тимочке дијалекатске области до сада није монографски описана, али постоји више посебних радова који се баве проблемима творбе на овом језичком материјалу. У мери коју нам грађа омогућава, своје опсервације самерили смо постојећим, користивши диференцијални приступ у односу на радове који се баве творбом у књижевном језику (Стевановић, 1975; Бадић, 1986; Драгићевић, 2001; Клајн, 2002, 2003).

Предмет наше анализе јесу придевски деривати са значењем људских физичких особина у говорима сврљишког краја.³ Користићемо грађу прикупљену је при изради докторске дисертације *Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – линвогеографски приписи*. Творбени аспект који се овде излаже јесте допуна дисертације, односно сегмент који због концепције те студије представља њено проширење. Такође, у раду је изостало навођење места у којима је дата лексема регистрована, што је у дисертацији прецизно назначено.

Творбеном анализом обухваћено је више од 300 придева који, посматрано са синхонијске равни, припадају изведеним речима. Анализи су подвргнути деривати добијени префиксацијом и суфиксацијом, као и творенице настале сложено-суфиксалном творбом. Посебна пажња посвећена је суфиксацији као основном и најзаступљенијем начину творбе. Суфикси су представљени у комбинацији с основом уз коју се везују и указано је на њихову продуктивност.

Ради боље прегледности и уочавања продуктивности суфикса и појединих творбених типова, систематизација грађе извршена је по азбучном реду суфикса, при чему се истовремено скретала пажња и на значење.

³ Доследно смо следили исти принцип како трагање за прецизном класификацијом не би нарушило суштинску концепцију рада.

СУФИКС -ав

Суфиксом -ав изводе се придевски деривати којима се квалификује особа на основу неке специфичне особине. Овај веома продуктиван суфикс везује се за именичке, придевске и глаголске основе.

Према мишљењу С. Бабића (1986, стр. 426–427) придевске изведенице с именичком основом значе опскрбљеност и обиље, што потврђује и Р. Драгићевић (2001, стр. 92), издвајајући два типа де-номиналних придева – „који има оно што значи мотивна реч” и „који има много онога што значи мотивна реч”. И. Клајн (2003, стр. 254) прецизира да придевски деривати са суфиксом -ав „претежно значе неку видљиву појаву на телу” а наше истраживање указује и на квалификацију условљену присуством неке болести. Начелно, можемо разликовати неколико значењских типова деривата са суфиксом -ав, али није могуће међу њима успоставити оштру границу. Тако, рецимо, придеви *дојињав*/*дођињав* и *шуја*в означавају особе које имају неку видљиву појаву на телу као последицу болести; придевом *будуљичав* квалификује се особа „која има оно што значи мотивна реч”, али и особа „која има много онога што значи мотивна реч”, односно истовремено значи и опскрбљеност и обиље.

Будући да није могуће установити прецизну семантичку класификацију придевских деривата са суфиксом -ав, наводимо их обједињено:⁴ *да́лав*, -а, -о⁵ (: бала), *дојињав*, -а, -о / *дођињав*, -а, -о / *дођињав*, -а, -о (: догиња), *дудуљав*, -а, -о (: дудуљица), *дудуљичав*, -а, -о / *дудуљичав*, -а, -о (: дудуљица), *дучав*, -а, -о (: дуч 'ћуда на коси или глави као клупко'), *врја*в, -а, -о (: врга 'дудуљица'), *врјуљав*, -а, -о (: вргуљка 'коврца'), *ја́рав*, -а, -о (: гар), *јрда*в, -а, о (: грба), *јриуљав*, -а, -о (: гргуљ 'увијен прамен косе'), *јриура*в, -а, -о (: гргур 'увијен прамен косе'), *јрозни́чав*, -а, -о / *јрозничав*, -а, -о / *јрозњи́чав*, -а, -о / *јрожњи́чав*, -а, -о (: грозница), *ју́рав*, -а, -о (: гура 'грба'), *јурељав*, -а, -о (: гурељ 'крмел'), *дла́ка*в, -а, -о (: длака), *дрља*в, -а, -о (: дрља 'крмел'), *ждрља*в, -а, -о (: ждрља 'крмел'), *зиу́рав*, -а, -о (: гура 'грба'),

⁴ Акценат, који је у говорима призренско-тимочке дијалекатске области увек ексспираторан, без опозиције по квалитету и квантитету, из техничких разлога обележавали смо знаком за дугоузлазни акценат.

⁵ У народном веровању црвенкасто колористичко својство има изражено демонско значење јер асоцира на ђавола и симболизује ватру и крв, што на језичком плану утиче на пејоративну и митолошку спецификацију лексема (СМР, 1970, стр. 127–130).

Насупрот стању у књижевном језику, где је број изведеница с придевском основом занемарљив (Клајн, 2003, стр. 254–255), у говорима сврљишког краја потврђене су изведенице *крњав*, -а, -о (: крњ 'којему је одломљен, одбијен или на други начин откинут један део'), *риђав*, -а, -о / *рицав*, -а, -о (: риђ), *ћосав*, -а, -о (: ћос), *чуљав*, -а, -о (чуљ 'који је осакаћених ушију'). Негативна особина изражена придевом у основи исказује се и изведеницама *крњав*, -а, -о, *ћосав*, -а, -о, *чољав*, -а, -о, *чуљав*, -а, -о, те је суфикс -ав хиперпродуктиван и само врши функцију накнадног морфолошког уобличавања без утицаја на семантику деривата. С друге стране, посредством суфикса -ав се код изведенице *риђав*, -а, -о / *рицав*, -а, -о истакнута особина изражава у мањем степену – 'који није потпуно риђ'.⁶

Изведенице с глаголском основом односе се на особу која типично врши радњу означену глаголом у творбеној основи (Babić, 1986, стр. 414; Драгићевић, 2001, стр. 93; Клајн 2003, стр. 254) или пак која трпи радњу означену глаголом, на шта посебно скреће пажњу М. Стевановић (1975, стр. 550), истичући да „особина која се казује оваквим придевима с наставком -ав не мора се односити увек на вршиоца радње, односно носиоца стања. Њима се може казивати и особина објекта на коме је вршена или која из-

АНА Р. САВИЋ ГРУЈИЋ

гледа као да је на њему вршена радња основног глагола”. У нашој грађи потврђени су придевски деривати оба типа: *дрчкав*, -а, -о (: *дрчка се*⁷ *’набора се’*), *дуљав*, -а, -о (: *дуљи*), *врчкава* (: *врчка се*), *іеіав*, -а, -о / *ђеіав*, -а, -о (: *гега се*), *ірчав*, -а, -о (: *грчи се*), *імејав*, -а, -о (: *гмечи се* *’гњечи се’*), *жљејав*, -а, -о (: *жљеди се* *’говори кривећи и растежући уста’*), *жмурав*, -а, -о (: *жмури*), *зріјав*, -а, -о (: *зрика* *’разроко, врљаво гледа’*), *сіљав*, -а, -о (: *сиља* *’гледа с напором, чкиљи’*), *јецјав*, -а, -о (: *јецка* *’муца’*), *кіјав*, -а, -о / *ћіјав*, -а, -о (: *кија*), *клійав*, -а, -о (: *клипа се* *’хода климајући се’*), *њуњав*, -а, -о (: *њуња* *’говори кроз нос, уњка’*), *уљав*, -а, -о (: *пуљи* *’истура уста’*), *уїњав*, -а, -о (: *пупни* *’надиже се, клобучи’*), *ћоїав*, -а, -о (: *ћопа*), *цїїљав*, -а, -о (: *цигља* *’расте у висину’*), *цѣкјав*, -а, -о / *цѣклїв*, -а (: *цѣкли* *’гледа нетремице, широм отворених очију, дуљи’*), *чеїав*, -а, -о (: *чепи* *’криви’*), *чуїав*, -а, -о (: *чупа*), *цїїљав*, -а, -о (: *цигља* *’расте у висину’*), *шанїїав*, -а, -о (: *шанта* *’храмље’*), *шеїав*, -а, -о (: *шепа* *’храмље’*), *шобїшав*, -а, -о (: *шошка* *’шушка’*), *ѣнїїав*, -а, -о / *анїїав*, -а, -о / *анїїав*, -а, -о / *уњїїав*, -а, -о / *уњїїав*, -а, -о (: *ѣнїїа* *’говори кроз нос, уњка’*).

Са суфиксом -ав забележено је и неколико сложено-суфиксалних твореница добијених везивањем суфикса -ав за основе исто-значних сложених придева: *делоклїїав*, -а, -о (: *делоклеп* *’особа белих трепавица’*), *делоїїреїав*, -а, -о (: *делотреп* *’особа белих трепавица’*), *једнобїкјав*, -а, -о (: *једноок*), *разобїкјав*, -а, -о (: *разок*).

Сложени суфикс -љав присутан је код већег броја назива добијених различитим творбеним моделима. Свима је својствена изразита пејоративност условљена основинско-суфиксалном семантичком компатибилношћу. О семантичкој вредности суфикса и њиховој способности да утичу на конотацију изведеница писала је Р. Драгићевић (2001, стр. 94), истичући да суфикси „не могу уносити конотације у значење речи и да је њихова улога у првом реду трансформациона... Међутим, временом се форманти ’специјализују’ за спојеве са творбеним основама одређених мотивних речи, а пошто се такви спојеви стално понављају, и суфикс накнадно добија одређену семантичку вредност”.

С именичком основом и суфиксом -љав потврђене су фонетске варијанте изведенице *јавїїїкјав*, -а, -о / *јевїїїкјав*, -а, -о (: *јавтика* / *јевтика* *’туберкулоза’*) и изведеница *шїїљав*, -а, -о (: *шуга*).

⁷ Услед болести нерасположена и мрзоволна особа квалификује се придеврским дериватом *мрледан*, -гна, -дно, чија семантика и веза са именицом *мрледина* са синхронијског становишта није јасна. Скок (1972, стр. 465–466) изведеницу *мрледина* изводи из основе *мрл-*, настале превојем од индоевропске, општесловенске и прасловенске основе **mer-ti*.

Везивањем суфикса -ља́в за придевску основу настале су изведенице *дри́йља́в* (: дрипав 'који је кудрав'), *ш́ришља́в*, -а, -о (: тршав), *шко́дља́в*, -а, -о (: шкодав).

Сложеница *разо́кља́в*, -а, -о настала је из основе сложеног придева *разок*.

Сложеним суфиксима -иља́в, -ина́в / -иња́в, -ича́в, -ка́в, -оња́в, -ужња́в, -уља́в, -уња́в образује се мањи број изведеница од придевске основе. Р. Драгићевић (2001, стр. 38–39) ове форманте назива суфиксима субјективне оценое којима се означава умањен степен особине исказане мотивним придевом, што потврђује и Р. Жугић (2006, стр. 386), која на основу опсежног истраживања творбе у говорима призренско-тимочке дијалекатске области долази до закључка да су најпродуктивнији суфикси за извођење придевских деминутива суфикс -а́в и сложени суфикси са суфиксом -а́в у другом делу: -ужња́в, -ка́в, -иља́в, -уља́в, -иња́в, -ишка́в, -ика́в, -иња́в, -ича́в, -ушка́в.

Суфикс -иља́в јавља се само у изведеници *жу́ишља́в*, -а, -о (: жут), којом се исказује снижени степен интензитета боје. Исто значење остварује се и везивањем суфикса -ина́в / -иња́в за основу придева *сед* (*седи́на́в*, -а / *седи́на́в*, -а / *седи́на́в*, -а / *седи́на́в*, -а). Пејоративност садржана у значењу мотивног придева исказује се у мањем степену код изведенице *шани́ишња́в*, -а, -о (: шантав 'хром') посредством суфикса -иња́в.

Потврђен је само један дериват *јевџи́ича́в*, -а, -о (: јевтика 'туберкулоза') с именичком основом и суфиксом -ича́в. Значењска разлика између деривата *јевџи́ика́в* и *јевџи́ича́в* огледа се у интензитету испољености особине. Тако би *јевџи́ика́в* био 'онај који је оболео од јевтике', а *јевџи́ича́в* 'онај који делује као да је оболео од јевтике'.

Деминутивни суфикс -ича́в присутан је и код префиксално-суфиксалних твореница *на́иљу́вича́в*, -а, -о (: глуп) и *на́ћора́вича́в*, -а, -о (: ћорав). Умањен степен испољавања пејоративности у односу на мотивне придеве остварује се и употребом префикса *на-*, чије је основно значење слабије изражена особина означена основним придевом (Клајн, 2002, стр. 214).

По један придевски деминутив задељен је и са суфиксима -ка́в: *јр́чка́в*, -а, -о (: грчав), -оња́в: *суво́ња́в*, -а, -о (: сув), -ужња́в: *делу́жња́в*, -а, -о (: бел), -уња́в: *дледу́ња́в*, -а, -о (: блед). Свим овим дериватима је, на значењском нивоу, својствено означавање умањеног степена особине исказане мотивним придевом.

СУФИКС -АК

Општи придевски суфикс -ак у грађи није потврђен, али јесу суфикси -ачак у *дуџачак*, -чка, -чко (: длг), -ечак у *мњецак*, -цка, -цко / *малецак*, -цка, -цко и -ечак у *мљечак*, -чка, -чко / *малечак*, -чка, -чко (: мали). Сви наведени суфикси у књижевном језику деминутивно су спецификовани (Драгићевић, 2001, стр. 39; Клајн, 2003, стр. 256). Посматрано из синхронијске перспективе, како у књижевном језику тако и у дијалекту, придев *дуџачак* више нема експресивну вредност и по значењу је еквивалент простог придева *дуј* те код њега суфикс не утиче на развој деминутивности. Ни остали сложени суфикси, потврђени у изведеницама *мњецак*, -цка, -цко / *малецак*, -цка, -цко, *мљечак*, -чка, -чко / *малечак*, -чка, -чко, немају изражену експресивну вредност. Блага деминутивна нијанса резултат је везе с придевом *мали*, мада се све ове изведенице увелико доживљавају као идиоматизоване лексеме.

СУФИКС -АН

Суфикс -ан представља продуктиван суфикс при образовању придевских изведеница из основа именичког и глаголског порекла, док деривати с придевском основом, које бележи Р. Драгићевић (2001, стр. 72), у нашој грађи нису потврђени.

Придевске изведенице мотивисане именицама означавају разнолике односе према њима условљене управо семантичком вредношћу именичких лексема: *болан*, -лна, -лно (: бол = болест), *лобан*, -љна, -љно (: глота 'нечистоћа, прљавштина'), *розан*, -зна, -зно (: гроза), *личан*, -чна, -чно (: лик), *мрледан*, -гна, -гно (: мрледи-на)⁸, *наказан*, -зна, -зно (: наказа), *шудеркулџан*, -зна, -зно (: туберкулоза). Будући да су изведенице *розан*, *личан* и *мрледан* готово изгубиле везу с мотивним речима, можемо их сматрати лексикализованим.

С основом глаголског порекла забележене су изведенице: *јалан*, -љна, -љно (: галати 'постаје ружан'), *мјодан*, -гна, -гно (: мргоди се), *скајан*, -а, -о (: скапује 'пропада'), *слућан*, -љна, -љно (: слу-

⁸ Између осталих, о суфиксу -оса писали су Богдановић (1984), Радић (2012, 2013). Говорећи о суфиксу -оса као страном језичком елементу П. Радић (2013, стр. 158–159) истиче: „Могуће је да су облици на -оса улазећи у српски и шири, балканословенски језички ареал добијали одређену социо-културну конотацију стварану у миљеу својеврсног односа према 'другом' и 'другачијем'.”

ти 'постаје ружан') и префиксално-суфиксалне творенице: *зализан*, -а, -о (: лиже), *здрчкан*, -а (: дрчка се 'добија наборе'), *збуцан*, -а, -о (: бута се 'гура се, садија се'), *надрчкан*, -а (: дрчка се 'добија наборе'), *нареџан*, -а, -о / *нареџан*, -а, -о (: репа), *уљудан*, -гна, -гно (: уљуди се 'среди се').

У творби придева суфиксом -ан учествују и глаголске основе изведене пејоративним суфиксом -оса, који је анализиран у више заседних радова⁹: *маносан*, -а, -о (: маносује), *скајосан*, -а, -о (: скапоше). Ове изведенице су пејоративно обележене и значењем основинских глаголских лексема.

Са значењем негиране могућности глаголске радње забележена је префиксално-суфиксална твореница *неџокреџан*, -џна, -џно (: креће се).

СУФИКС -АС/-ЕС

Суфикс -ас/-ес је врло продуктиван.

Највећи број изведеница је с именичком основом: *добџес*, -џа, -џо (: док), *дрњас*, -џа, -џо (: дрња 'зудне десни'), *дуцкас*, -џа, -џо / *дуцмас*, -џа, -џо (: дуцко), *верјас*, -џа, -џо (: врга 'будуљица'), *илавурданес*, -џа, -џо (: главурда), *иривес*, -џа, -џо (: грива), *гујас*, -џа, -џо (: дупе), *ђумес*, -џа, -џо (: ђума 'ђуба на глави'), *кљунас*, -џа, -џо / *кљунес*, -џа, -џо (: кљун), *ладрњас*, -џа, -џо (: ладрња 'њушка, гудица; усна, уста'), *лисес*, -џа, -џо / *лисас*, -џа, -џо (: лис 'прамен длаке или косе који се издваја по боји, делега'), *масуљесџа* / *масурасџа* / *масуресџа* (: масуљ / масур 'млечне жлезде на грудима животиње'), *нођес*, -џа, -џо (: нође), *џаџуљас*, -џа, -џо (: патуљак), *џлечас* (: плеча), *смујрес*, -џа, -џо (: угар), *сомуранес*, -џа, -џо (: сомур 'слина'), *цвејас*, -џа, -џо / *цвејес*, -џа, -џо (: цвет). Придевске изведенице с именичким општим делом означавају поседовање појма означеног именицом и то најчешће у мери већој од нормалне или пак сличност с неком особином или детаљем мотив-

⁹ За многе од ових придева не можемо са сигурношћу утврдити да ли су глаголског или придевског порекла. На пример, придеве *дудурас* и *џуџурас* анализирали смо као девербативне с мотивним глаголима *дудури* 'дудри, дује се, надима се' и *џуџури* 'надиже се, клобучи'. Међутим, могуће их је посматрати и као деривате мотивисане придевима *дудураџ* и *џуџураџ* којима се карактерише апсолутније присуство особина, док је придевским дериватима на -асџ исказана особина изражена у мањој мери. Предност смо дали девербативном пореклу јер смо дошли до закључка да говорници овог идиома на тај начин доживљавају њихову творбу.

не именице (Бабић, 1986, стр. 433; Драгићевић, 2001, стр. 113; Клајн, 2003, стр. 273).

С придевском основом су изведенице: *ваљува́с, -џа, -џо* (: ваљу-ват 'овалан'), *ви́йкас, -џа, -џо* / *ви́цкес, -џа, -џо* (: витак), *жу́ћес, -џа, -џо* (: жут), *окру́јлас, -џа, -џо* (: округал), *ри́ћес, -џа, -џо* (: рић), *че́љас, -џа, -џо* (: чeљ 'с телесним недостатком'), *чу́љас, -џа, -џо* / *чу́љес, -џа, -џо* (: чуљ 'који је малих или осакаћених ушију'). Њима се, посредством суфикса *-ас/-ес*, особина исказана мотивним придевом означава у мањој мери.

Супротно стању у књижевном језику, где изведенице с глаголском основом нису забележене (Бабић, 1966; Драгићевић, 2001) или јесу у незнатном броју (Клајн, 2003, стр. 274), број оваквих изведеница у говорима сврљишког краја није занемарљив: *дубре́нас, -џа, -џо* (: дубрее 'дубри, дује се, надима се'), *дубура́с, -џа, -џо* / *дубу́рес, -џа, -џо* / *думбу́рес, -џа, -џо* (: дубури 'дубри, дује се, надима се'), *вр́цкасџа* (: врцка се), *име́чес, -џа, -џо* (: гмечи 'гњечи'), *кл́нес, -џа, -џо* (: клати се) *џр́ћас, -џа, -џо* / *џр́ћес, -џа, -џо* / *џр́чес, -џа, -џо* (: прћи се / прчи се), *џунџура́с, -џа, -џо*, *џуџура́с, -џа, -џо* / *џуџу́рес, -џа, -џо* (: пупури 'надиже се, клобучи'), *сму́ћес, -џа, -џо* (: осмуди), *це́рес, -џа, -џо* (: цери се), *џи́љес, -џа, -џо* (: џигља 'расте у висину').¹⁰

У значењу приближног изгледа у односу на особину исказану придевом у основи забележена је једино изведеница *дуџу́љас, -џа, -џо* изведена помоћу сложеног суфикса *-уљас*.

Велики број придевских сложеница настао је додавањем суфикса *-ас/-ес* на основе сложених придева заснованих на истозначним синтагмама типа *џридев + именица*. Иако се суфикс *-ас/-ес* везује за придевску основу, не утиче на развој деминуције као код придевских изведеница. Значење је исто као код придева с нултим наставком.

Један број сложених придева потврђен је и са нултим наставком и са наставком *-ас/-ес*: *делодра́дес, делове́ћас, -џа, -џо*, *дледоли́кас, -џа, -џо*, *јолемодра́зес, -џа, -џо*, *јолемоду́јас, -џа, -џо*, *јолемонóјас, -џа, -џо*, *јолодра́дес, јолове́цас, -џа, -џо* / *јолове́цес, -џа, -џо*, *јолобо́кас, -џа, -џо*, *деделодра́зас, -џа, -џо* / *деделодра́зес, -џа, -џо*, *деделоу́сџас, -џа, -џо*, *длодра́зес, -џа, -џо* / *дујоодра́зес, -џа, -џо* / *длоодрáзес, -џа, -џо* / *дујодрáзес, -џа, -џо*, *длокра́ћес, -џа, -џо*, *дло-*

¹⁰ И. Клајн (2003, стр. 280) говори о нејасној мотивацији једног броја придева. Према његовим речима „шарен се само делимично везује за појам шара, јер му је најчешће значење 'разнобојан', које овој именици недостаје." Ипак, *шарен* је у вези са *шаренилом* којим се означава разноврсност, разнобојност.

но́јес, -џа, -џа / дліоно́ђес, -џа, -џо / дліоно́јас, -џа, -џо / длаіоно́јес, -џа, -џо, дліоно́сас, -џа, -џо, дуіору́кас, -џа, -џо / дліору́кас, -џа, -џо / дліору́ђес, -џа, -џо / длаіору́кас, -џа, -џо / длаіору́кес, -џа, -џо, једносі́ранес, -џа, -џо / једносі́рањес, -џа, -џо, краікові́дес, -џа, -џо, краіконо́јас, -џа, -џо / краіконо́јес, -џа, -џо / краіконо́ђес, -џа, -џо, краікору́кас, -џа, -џо / краікору́кес, -џа, -џо / краікору́ђес, -џа, -џо, кривозу́дес, -џа, -џо, кривокі́кас, -џа, -џо, кривонóјас, -џа, -џо / кривонóјес, -џа, -џо / кривонóђес, -џа, -џо, кривонóсес, -џа, -џо, кривоу́сјас, -џа, -џо / кривоу́сјес, -џа, -џо, разнолі́кес, -џа, -џо, реікодра́дес, реікозу́дас, -џа, -џо / реікозу́дес, -џа, -џо, іњнкосі́ру́кес, -џа, -џо, церозу́дас, -џа, -џо / церозу́дес, -џа, -џо, црноо́кас, -џа, -џо / црноо́кес, -џа, -џо, шиљодра́дес, -џа, -џо, шиљоі́авес, -џа, -џо, широкодра́дес, -џа, -џо, широкове́зас, -џа, -џо, широкоі́ру́дас / широкоі́ру́дес, широкоду́јас, -џа, -џо / широкоду́јес, -џа, -џо, широкоу́кас, -џа, -џо, широколі́цес, -џа, -џо.

Неке од ових сложеница уобичајене су само у облику са суфиксом -ас/-ес: делому́јес, -џа, -џо, високочéлес, -џа, -џо, іолемочéлес, -џа, -џо, іолочéлес, -џа, -џо, геделоши́јес, -џа, -џо / геделоши́јас, -џа, -џо, дліоши́јас, -џа, -џо / дліоши́јес, -џа, -џо / длаіоши́јес, -џа, -џо / длаіоши́јас, -џа, -џо / дуіоши́јес, -џа, -џо, једнорáмес, -џа, -џо, краікоши́јас, -џа, -џо / краікоши́јес, -џа, -џо, криворáмес, -џа, -џо, кривоши́јас, -џа, -џо / кривоши́јес, -џа, -џо, малочéлес, -џа, -џо, нискорáмес, -џа, -џо, нискочéлес, -џа, -џо, іњнкоши́јас, -џа, -џо / іњнкоши́јес, -џа, -џо / іанкоши́јас, -џа, -џо, црномѣ́нес, -џа, -џо / црномѣ́нас, -џа, -џо, широкорáмес, широкор́њес, -џа, -џо, широкочéлес, -џа, -џо.

СУФИКС -АТ

Суфикс -аџ има велику продуктивност у извођењу придева од именичких основа. Значење ових придевских изведеница најчешће је у вези с величином посебно истакнутог дела тела, тј. оне „означавају израженост онога што значи мотивна именица. А мотивна именица скоро редовно означава део тела” (Драгићевић, 2001, стр. 125): дока́џ, -а, -о (: док), вима́џа (: виме), ілава́џ, -а, -о (: глава), ілавура́џ, -а, -о (: главура), ірудáџ (: груди), іуза́џ, -а, -о (: гуз), іузичáџ (: гузика), дујáџ, -а, -о (: дупе), зудáџ, -а, -о (: зуд), кара́џ, -а, -о (: крак), космура́џ, -а, -о (: космура), крака́џ, -а, -о (: крак), кука́џ, -а, -о (: кук), мешина́џ, -а, -о (: мешина ’стомак’), ноі́аџ, -а, -о (: нога), носáџ, -а, -о (: нос), носура́џ, -а, -о (: носура), ока́џ, -а, -о (: око), іашњака́џ, -а, -о (: пашњак ’стомак’), ірса́џ (: прса),

рука́ш, -а, -о (: рука), *сиса́ша* (: сисе), *сомура́ш*, -а, -о (: сомур 'слина'), *шада́наш*, -а, -о (: табан), *чела́ш*, -а, -о (: чело), *шкeмда́ш*, -а, -о / *шћeмда́ш*, -а, -о (: шкемде 'стомак'). Некада може значити и само поседовање појма означеног мотивном именицом, што се може представити формулом „онај који има”: *драга́ш* (: брада), *дрка́ша* (: дрк), *крила́ш*, -а, -о (: крило), *мусџа́каш* (: мустак), *реја́ш*, -а, -о (: реп). Аугментативно значење обично подстиче и развој пејоративности чија је интензивираност код неких примера условљена значењем мотивних именица.

С глаголском основом потврђене су само изведенице: *дубре́наш*, -а, -о (: дубрее 'дубри, дује се, надима се'), *жље́дураш*, -а, -о (: жљеби се 'говори кривећи и растежући уста'), *кокола́ш*, -а, -о (: коколи 'широм отвара очи, колачи очи, буљи'), *ћуџура́ш*, -а, -о (: пупури 'надиже се, клобучи'). Значење основинских глаголских речи утицало је на пејоративну спецификованост придевских изведеница.

СУФИКС -ЕН

С придевским суфиксом -ен потврђена је само изведеница *шаре́н*, -а, -о¹¹ (: шара) и префиксално-суфиксалне творенице именичког порекла: *зали́шен*, -а, -о (: лиша 'лишај (болест коже)'), *обеле́жен*, -а, -о¹² (: белег).¹³

СУФИКСИ -ИВ И -ЉИВ

Суфикси -ив и -љив се у науци о савременом српском језику посматрају као један наставак (Стевановић, 1975, стр. 550–558; Клајн, 2003, стр. 281–288), који може означавати склоност (пасивни положај) или сталну особину (активни положај) (Babić, 1986, стр. 423–424). Стевановић (1975, стр. 556–557) сматра да је суфикс -љив настао из суфикса -ив тамо где је било фонетских услова за

¹¹ У функцији мотивне речи могао би се наћи и глагол *обележи*, али изведени придев по смислу не одговара њему него именици *белег* – *обележен* је онај који има *белег*.

¹² Суфиксом -ен завршавају се бројни примери трпног глаголског придева, који у синтагматским спојевима с именицама добијају функцију описних придева. С истом функцијом забележени су и примери радног глаголског придева.

¹³ Творбена основа ових именица завршава се на *љ-*, што ствара привид о постојању суфикса -љив, иако се заправо ради о суфиксу -ив.

његову појаву, а потом се аналошки везао и за многе друге основе. Клајн (2003, стр. 282) истиче да су облици најчешће синонимни и да се изведеница од глагола може направити с било којим од њих, с тим да су „међу придевима 'пасивног' значења -ив и -љив приближно једнако заступљени, док је међу онима 'активног значења' далеко чешће -љив”. Осим тога, на избор суфикса утиче и завршетак основе.

Значење поседовања појма означеног мотивном именицом, односно значење карактеристичне појединости имају придевске изведенице с основом именичког порекла и суфиксом -ив: *јорељив*, -а, -о / *јурљав*, -а, -о / *јурљив*, -а, -о / *јурељив*, -а, -о / *јурњив*, -а, -о (: гурел' крмел'), *суйељив*, -а, -о (: супетљица).¹⁴

Придевске изведенице од именичке основе и са суфиксом -љив: *долешљив*, -а, -о (: долес), *мадежљив*, -а, -о (: мадеж), *манљив*, -а, -о (: мана), *урокљив*, -а, -о (: урок) значе склоност ка учесталом испољавању особине коју означавају (Драгићевић, 2001, стр. 104–105).

Стална особина исказује се придевским дериватима с глаголском основом: *дрдљив*, -а, -о (: дрдља), *шанљив*, -а, -о (: шанта 'храмље') и у том случају суфикс -ив представља синоним суфикса -ав у категорији „људско биће које типично врши радњу означену глаголом” (Клајн, 2003, стр. 254).

Са суфиксом -љив и глаголском основом је изведеница *задуљив*, -а, -о (: задуша 'отежава дисање'), специјализована у „пасивном значењу”.

Сложеница *разокљив*, -а, -о јесте синоним сложенице *разок*, -а, -о с нултим суфиксом. У овом случају суфикс -љив доприноси пејоративном нијансирању, али не и промени значења.

СУФИКС -ИТ

Придевске изведенице са суфиксом -ић потврђене су само с именичким основама: *косић*, -а, -о (: кост), *манић*, -а, -о (: мана), *стиасић*, -а, -о (: стас). Суфикс је неутралан те изведенице имају уопштено значење особине.

¹⁴ Сложенице *крајковид*, -а, -о и *сладовид*, -а, -о могу бити засноване и на синтагми *јрилоі + ілаіол*. Клајн сложеницу *сладовид* тумачи као насталу из синтагме *слад вид* (Клајн, 2002, стр. 99), док сложеницу *далековид* на основу значења потврђеног у РМС сврстава у тип *јрилоі + ілаіол* (Клајн, 2002, стр. 119).

НУЛТИ СУФИКС

С нултим суфиксом забележен је велики број придевских сложенница чија су значења заснована на синтагматском споју типа *йридев* + именица. Значење је углавном прозирно и условљено значењима придева, који могу садржати информацију о:

- боји дела људског тела означеног именицом: *делодѣрк*, *делоїла́в*, -а, *дледо́лік*, -а, -о, *жуїодѣрк*, *модро́к*, -а, -о, *разно́к*, -а, -о, *разо́к*, -а, о, *риїодѣра́д* / *рицо́дѣра́д*, *риїодѣрк* / *рицо́дѣрк*, *црно́к*, -а, -о;
- квантитету или квалитету дела људског тела означеног именицом: *їолемо́дра́з*, -а, -о, *дедело́ус*, -їа, -їо, *дліо́кос*, -а, -о, *дліїоно́ї*, -а, -о / *длаїоно́ї*, -а, -о / *дуїоно́ї*, -а, -о, *дуїору́к*, -а, -о / *длаїору́к*, -а, -о, *країїкові́д*, -а, -о¹⁵, *країїконо́ї*, -а, -о, *країїкору́к*, -а, -о, *реїїко́дѣра́д*, *сиїїно́к*, -а, -о, *сладо́від*, -а, -о.
- општем изгледу дела људског тела означеног именицом: *їоло́дра́д*, *їолоїла́в*, -а, -о, *десно́рук*, -а, -о, *крéзуд*, -а, -о, *кривозу́д*, -а, -о, *кривокл́к*, -а, -о, *кривонóї*, -а, -о, *кривонóс*, -а, -о, *криво́ус*, -їа, -їо, *цеїо́ус*, -їа, -їо, *чељоду́ї*, -а, -о, *шиїо́дра́д*, -а, -о, *шиїоїла́в*, -а, -о, *шиїо́к*, -а, -о, *широкоїру́д*.

Нулти суфикс присутан је и код сложеннице *йресоїла́в*, -а, -о, настале према непродуктивном типу *їлаїол* + именица.

Преглед грађе показује да је у творби придева суфиксацијом заступљено 20 суфикса и суфиксних деривата, од којих је чак 10 с по једном потврдом. Највећу продуктивност има творбени тип с именичком основом и суфиксом -ав (52), а укупно је забележено око 200 придевских изведеница.

Префиксално-суфиксални начин творбе је најмање заступљен, њиме се твори само 12 придева.

Супротно мишљењу које влада у науци да сложеннице нису својствене нашем дијасистему, у творби придева за означавање људи на основу физичких особина велику продуктивност има сложено-суфиксални творбени начин. Више од 90 сложенница на-

¹⁵ Забележене сложеннице семантички су мотивисане одредбеним синтагмама и њихове значењске интерпретације се у свему поклапају с еквивалентним синтагматским називима. Остаје отворено питање да ли су оне заиста у оволикој мери присутне у говорима сврљишког краја, или је, ипак, извес-тан број исконструисан на основу питања истраживача.

стало је везивањем суфикса -ав, -ас / -ес и нултог суфикса за сложене творбене основе.

У творби придевских деривата у говорима сврљишког краја нису забележени суфикси непознати остатку српског говорног подручја. Ипак, разлика у односу на књижевни језик читава се у појави различитих ликова једног суфикса насталих деловањем гласовних промена (-ас / -ес : -ас̄). Такође, није редак случај да се у творби користе различите врсте основа, или да непродуктивна основа у једном систему у другом бележи велику продуктивност. Тако је, на пример, потврђено да се у говорима сврљишког краја суфикс -ав везује за придевске основе, или суфикс -ас/-ес за глаголске основе, што је готово незабележено у књижевном језику.

- ИЗВОРИ *Речник српскохрватској књижевној језика I–VI. (1967–1976). Нови Сад: Матица српска.*
- Речник српскохрватској књижевној и народној језика I–XVIII. (1959–2010). Београд: Српска академија наука и уметности.*
- Савић-Грујић, А. (2016). *Антропографска лексика у говорима сврљишкој краја – линвографски приписи* (докторска дисертација, рукопис).
- Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
-
- ЛИТЕРАТУРА Богдановић, Н. (1979). „Говори Бучума и Белог Потока”. *Српски дијалектолошки зборник XXV*.
- Богдановић, Н. (1984). „Глаголски пејоративи у говору Сврљига”. У: *Лексикографија и лексикологија* (стр. 23–25). Нови Сад: Матица српска; Институт за српскохрватски језик.
- Драгићевић, Р. (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (творбена и семантичка анализа)* (Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Жугић, Р. (2006). „Придевски деминутиви у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне које се односе на особине ентитета из човековог окружења (семантичко-творбени аспект)”. У: *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини XXXVI*, 377–392.
- Клајн, И. (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Први део: слањање и префиксација*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Други део: суфиксација и конверзија*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Кулишић, Ш., Петровић, П. Ж., Пантелић, Н. (1970). *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- Радић, П. (2013). „Глаголски суфикс -оса у српском језику”. У: *Српски језик: сјудије српске и словенске XVIII*, (стр. 147–156). Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Стевановић, М. (1975). *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига.
- Babić, S. (1986). *Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

ANA R. SAVIĆ GRUJIĆ

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA
BELGRADE

SUMMARY

FORMATION OF ADJECTIVES REFERRING TO HUMAN PHYSICAL TRAITS
IN THE SPEECH OF THE SVRLJIG AREA

Our analysis focuses on all the adjectives which refer to human physical traits in the speech of the villages in the Svrljig area. This derivational analysis included more than 300 derivative adjectives which, from a synchronic point of view, belong to the category of derived words. The analysis included derivatives which have been formed through prefixation and suffixation, as well as derivatives which occurred as the result of compound-suffix derivation. Special attention was paid to suffixation as the basic and most frequently available means of adjective formation. Suffixes are represented in combination with the base they are bound to, with an indication of their productivity and meaning in derivational terms.

A study of the material indicates that adjective derivation by means of suffixation is made possible with the use of 20 suffixes and suffix derivatives, 10 of which have one confirmation each. The greatest productivity has been found for the noun base and suffix *-av* (52) which a total number of recorded derivative adjectives is 200. The prefix-suffix derivation process is the least frequent, and thus only 12 adjectives were derived in this way. Contrary to the mainstream opinion that complex words are not characteristic of our diasystem, the derivation process involving adjectives referring to humans based on physical traits shows great productivity in the compound-suffix derivation process. More than 90 complex words were derived from the binding the suffix *-av* (4), *-as* / *-es* (54) and the *zero suffix* (37) to complex bases. Another difference compared to the literary language is reflected in the occurrence of various forms of one suffix, which came about as the consequence of vowel changes (*-as* / *-es* : *-ast*). It is also not infrequent that during derivation, various forms of bases are used, or that a nonproductive basis in one system is productive in another. So for example it has been confirmed that in the speech of the Svrljig area the suffix *-av* is bound to adjective bases or that the suffix *-as* / *-es* is bound to verbal bases, which is almost never found in literary language.

KEY WORDS: adjective referring to human features, the speech of the Svrlijig area, derivational analysis.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons

Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 3.0 (CC BY-NC-ND | 3.0

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported licence (CC BY-NC-ND 3.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).